

BEŐTHY LÁSZLÓ.

(Emléktáblája leleplezésekor, Komáromban, 1895 okt. 13-án.)

Az a ház, melyet irodalmunknak mai ünnepén meglátogatunk, nem csupán azon az alapon számíthat a magyar közönség kegyeletére, hogy Beőthy Lászlót 1826. május elsején születni látta. Annak előtte Vajda Pál lakta, kinek leányában, Juliannában Csokonai Vitéz Lilláját tiszteljük. A Lilla-dalok muzsikájából talán még akkor is otthagzott egy-egy csalfa zengzet, egy-egy elhaló lány trilla, mikor László eszmélni kezdett. De ha e dalok zsongása elnémult is, a rájuk való emlékezés lehetett az irodalmi hatások elseje, melyek őt rövid, de gazdag eredményű életében végig kísérték.

Az első de nem egyedüli. Hiszen szülővárosa már a század elején telve volt írói hagyományokkal. A komáromi tudós társaságot, s azt a költészetért lelkesülő kört, melynek Csokonai énekelt, alig lehetett könnyen elfelejteni. S e hagyományok nem mulhattak el nagyobb hatások nélkül: Komárom azóta sok kiváló névvel gazdagította köz- és szellemi életünk történetét, különösen az irodalmat, melyben Beőthy László egy írói nemzetség megalapítójává lett. A humorista és regényíró, kit ma ünnepelünk, e nemben sem áll egyedül földieik között. Előtte járt *Szekér* Joakim, ki mint katonapap, a szelid műzsákkal társalog s az első magyar Robinsont adta nemzetének, vele együtt indult s őt követte *Jókai* Mór, városunk-és irodalmunknak mindvégig élő dicsősége.

A szülő város és a szülői ház bizonyára megihlették Beőthyt, e fiatalkori benyomások legalább útját eleve kijelölni látszanak. E kör, e hatások, ha nem voltak is döntők, de közreműködtek a gyermek lelkének fejlődésében, kinek már egyénisége is, úgyszólván, íróra mutatott. Atyja, Gáspár, tekintélyes gabona-kereskedő, gondos és szerző ember volt. Típusa a jó ízű, nemes uraknak. Megyeutczai kuriája valóságos *Salva guardia*, hova nem egyszer fogadott be zaklatásnak kitett jobbágyokat. Megtörtént, hogy a vármegye kezétől tartó szegény-legények bizalommal fordultak hozzá üldözőik elől, s ő mindig szívesen adott menedéket azoknak, a kiket a földesúri szigor vagy a szolgabirói önkény menekülni készített; a bűnösnek azonban nem adott kegyelmet. Kondor füstöt eregetve

pipált kint a czímeres kapu alatt, szóba állva minden arramenővel s onnan nézve, várta iskolából hazatérő gyermekeit. Szigorú, szókimondó, őszinte és hirtelen haragú, de könnyen békülő ember volt s minden fáradságát családja javára szentelte. Nem dolgozott hiában. Jómódú élet, csendes meglegedés ütött tanyát a Beöthy házban, melynek éltető lelke a jó feleség, Kovács Katalin volt, a későbbi humoristának, Kovács Pálnak édes testvére. László tőle örökölte írói hajlamát, érzéseinek nemességét, kedélyének mélységét. Anyja, a magyar anyáknak ismeretes típusa, gyakorolt rá mély és holtáig tartó benyomást. Fiatalságában s férfi korának minden változandósága között anyja szeretete kísérte. Kortársai nem egy szép vonást jegyeztek föl róla, de egyet se szebbet, mint azt, hogy anyját a végtelenségig menő gyöngédséggel szerette, mondhatni bálványozta.

László gyermekkorát és iskolai életének első szakát Komáromban, családja körében töltötte. Anyja gondos felügyelete és atyja szigorú szeme előtt növekedett. Zsófi, a legidősebb testvére, volt első mentora; Zsigmond és Károly volt első társasága. A fiúk együtt frekváltak a kálvinistáknak akkor nagy hírű kollégiumát. S ha e három fiúra és iskolatársukra, a kis ásvai Jókai Móriczra gondolunk, kik az épület küszöbét egymás után lépegették át, igazat adunk a márvány boltú kapú fölírásának: *Mvisis positvm.* Az évek gyorsan teltek s László nem sokára Pozsonyban volt német szóra, hol előbb a katolikus gimnáziumot, majd az ágostaiak liczeumát látogatta. Filozófiát Pápán, jogot Kecskeméten hallgatott. Rendesen tanult, tehetségével és dicséretreméltó modorával mindenütt föltűnt, de élénk temperamentuma miatt néha egy-egy kellemetlensége is akadt. Az iskolai fegyelem ellen soha sem vétett komolyan, de a professzorok rigolyái ellen annál többet feszengett. Szívesen és sokat olvasott, s mint aféle gyengébb testalkatú gyermek, inkább könyveivel, mint merészebb diák-csínyekkel foglalkozott. Élénk társulási szellem, érdeklődés az irodalmi kedvtelések iránt, odaadó barátság meghittjeivel szemben s kitörő vidámság a mindennapi érintkezésben, vagy hirtelen elborulás, minden igaz ok nélkül: a gyermeknek e vonásai későbbben a férfit is jellemezték. S a kis diákot épp úgy s épp oly hamar megszerették társai, mint később a neves író s ő épp úgy lelke volt egy-egy játékos csoportnak, mint Pesten egy-egy mulatozó társaságnak. E vonások épp oly korán nyilatkoztak benne s épp oly állandókul maradtak meg nála, mint ama vonzalom, melyet az irodalom iránt táplált. Pozsonyban főként azért ment át az ágostaiak iskolájába, mert a fiatalágnak nyelvmívelő társasága volt. Pápára is e czélból vágyott, ámbár édes anyja főleg azért volt Pápa mellett, hogy ott anyai nagyanyjának gondos felügyelete alatt állhasson, kinél csakugyan nyugalmas otthont és szerető családi kört kapott. 1834—35-ben járt itt a kollégiumban. Petőfi már akkor Pesten, Jókai Kecskeméten lakott, s kortársaik, Orlay Petrich Soma, Kerkapoly Károly, Kozma

Sándor, Szücs Dániel, Vályi Lajos stb., kiknek dolgozataiból Tarczy a társaság első almanachját (Tavaszi, 1845) szerkesztette, szétmentek, de a fiatalság szellemében még mélyen benne éltek. Ez a szellem különösen a lelkes Tarczy, vonzotta Pápara, ez sugallta első kísérleteit s ez mutatta hatását ama népies versén, mely a társaság érdem-könyvében ránk maradt, E *Népdal* eléggé szabad s eléggé pattogó ugyan, de alig sejteti a későbbi humoristát, inkább a kör és az irány hatása, mint saját egyénisége nyilatkozik meg benne. Érdekesnek tartom a versnek egyik strófáját arra, hogy ide iktassam :

Jobbra, balra, ez már aztán
A magyar,
Nem pedig, mint a német
Mely csak hadar!
Enyje lelkem, be jól áll a
Táncz neked,
Oszlani kezd búm, hogyha rád
Nézhetek.

(Figyelő, 1878. XIV.)

Mily távolság választja el ezt a negédes verset későbbi műveitől, például az *Ördög Róberttől*, vagy a *Menyasszonytól!* ki talál ebben egyebet, mint ama nemesebb ösztön megnyilatkozását, mely őt az irodalom felé vezette, mely mind mohóbban ragadta s mely benne aránylag rövid idő alatt a maga igazi valójában mutatkozott, mely valósággal geometriai arányban emelkedik. A következő évben, Kecskeméten már nyomtatott munkája jelenik meg.¹ Kicsinyke hölgyeknek szól könyve, melyben mesék, versek és elbeszélések foglaltatnak s e könyvnek nem utolsó érdeme, hogy szerzője erején és körén nem akart fölülemelkedni. »A *Hajnalka*, írja róla bátyja, a *Válogatott Művek* előszavában, szerény s az író jövőjét alig sejtető könyvecske.« De mi hozzá tehetjük, — az író hivatását mutató könyvecske.

Jól választottuk a szót, Beóthynek igaz és mély hivatása volt az irodalom művelésére. Egész életében szokatlan hévvel s nála kivételes szívóssággal ragaszkodott az írói tollhoz. Kora megbecsülte íróit és megtisztelte nemes hivatásukat a legnagyobb jutalommal: hű emlékezetet hagyott róluk az utódok számára. Ez az eszményi fölfogás, társadalmi állásuknak kiemeltsége sok csábító erővel hatott az írókra, de egyet sem tudott állandóan az irodalomhoz csatolni, kiben valódi hivatottság nem lakott. A ki e korban íróvá lett, két csillagot kellett s lehetett követnie, egyik az eszmény, másik a honszeretet csillaga volt. Olcsó mesterkedésért nem pazarolták az írói nimbuszt, valódi költészetért nem tudták azt eléggé pazarolni.

¹ Beóthy László: *Hajnalka*. Szorgalmas növendék lánykák számára. Kecskemét, 1846. 12-r. 4, 152 l.

Beóthy a maga sajátos egyéniségével teljesen bele illett lelkes korába. Egy jó ötletért szivesen elolvastak három unalmas oldalt s azt, a ki minden oldalon gazdagon, elmésen, jó humorral írta könyveit, hamar magasra emelték. Így történt vele is. Könnyű kedélye nem nehezedett meg hányt-vetett sorsában, sőt inkább e nyugtalan élet mind több és több alkalommal kínálta, melyen nevető bölcséletét s érző szívét tapasztalásokkal gazdagítsa. Barátkozó, vonzódo természete jobban megbecsülte ily sorsban embertársait s kedvessé tette előtte hivatását. Egész élete könnyű hajónak látszott, mely gyakran tépett vitorlával, de mindig duzzadó széllel, gyakran tört árbocczzal, de mindig a hullám taraján lebegett, szíve ama merész hajósnak, ki ezt a lenge bárkát kormányozta. Csak mikor elmerült, akkor tudták meg, hogy e hajó kincset hordott; s mikor műveit búvároljuk, akkor látjuk, hogy e himbálózó vitorlás fenék-súlyául aranyrudak és drágakövek szolgáltak: elmés stíl, eleven képzelem és mélyen érző szív.

S mi kell ezeken kívül arra, hogy valaki az írói hivatásnak komolyan oda áldozza magát? S nem ezek-e a humoristának jellemző vonásai, s nincsenek-e meg benne mind? Valóban megvannak s hogy az előbbi képet tovább vigyük: megvannak nyersen a maguk természetességében, felaprózatlanul az aranyrudak, csiszolatlanul a drágakövek. Ha könnyű hajója oly gyorsan el nem ül s elég ideje van ez adományait gyakorlás, elmélkedés, tapasztalás és tanulmány által művészi átalakulásra vinni, Beóthy Lászlóban a legkiválóbb humoristát mutathatja föl irodalmunk. Milyen veszte-ségünk, hogy e ritka szellem gyöngye szervezetet ékesített?

Mikor az irodalomban dolgozni kezdett, első munkái megjelenése idején még nem tűnt föl jövődjének valódi távlata, inkább műkedvelőnek nézték, mint valóságos írónak. A közéletbe készült, a kor fölfogása szerint ügyvédi irodában s a zöld asztal mellett kívánta hazáját szolgálni, inkább atyja és anyja akaratának mint saját hajlamainak engedvén. Beállott Asztalos Istvánhoz patvariára, mint ő maga mondta: Asztalos-inasnak. Komárom a negyvenes évek második felében élénk társadalmi s politikai élet színtere volt, s Asztalos irodája a legtekintélyesebbek egyike. A fiatal patvarista itt és ott egyformán szereplő lionná lett, mint akkortájt mondták. Sőt több, a vármegye ura lett, majd nemsokára követeinek egyike, kiket Kolozsvárra küld, hogy az únió ügyében megtartandó kongregációkon őt képviseljek, tanácskozásain részt vegyenek.

Úgy látszik, az írói toll és hivatás szava elcsöndesült a közélet zajában, s előtte is a politikának, a megyei és az országos életnek nyilvános pályája nyílik meg. Csalódás, mert Beóthy nem hallgatott el, hanem éppen abban az időben mutatta be magát az irodalom színe előtt, a *Pesti Divatlapban*. Rövid időközben három eredeti dolgozata jelent meg, egy beszélye (*Karolina*) s két humorreszkje (*Katalin estélye*, *Egy bál*), melyekben határozott erős vonásokat árul el: élénk megfigyelő képességet és könnyed előadást.

Tárgya és világa előléptették a nagyok írójává, a ki nem szorgalmas kis leánykáknak, hanem sziveket rabbá tevő hajadonoknak ír; nem szép mesét és ügyes verseket ajánl, hanem egy forduló keringőt vagy épen egy kényeskedő francziát. De még e dolgozatok igen keveset szólnak jövődjé mellett. Meglátszik rajtok az írói hatás s az, hogy nem fakadtak saját élményéből, hogy szerzőjük nem tudja, mert nem ismeri, a szívnek nagy skáláját, nem tapasztalta az érzelmek és szenvedélyek hullámzó és elcsendesülő mozgalmait. A fiatalságnak hamarosan támadó hangulatát mutatják, mely épp oly gyorsan elröppen, a milyen hirtelen meglep. Mindenki keresztül megy életének egy korszakán, az írói kísérleteken, de csak az marad meg e szívesen látott ábránd mellett, kinek hivatása és körülményei erőt és alkalmat adnak, hogy íróvá lehessen. Beóthyben megvolt az arra valóság, gyermekkora, szülővárosa, ifjúságának tapasztalozódásai növelték, s egy nagy szenvedély mélyítette tehetségét.

Természetesen szerelem, valódi, tiszta szerelem volt e szenvedély. Kolozsvárott, hova Komárom megye küldötteként ment, beleszeretett egy előkelő családnak szép leányába. Könnyű elképzelni, hogy a nyilvános élet ünnepélyei, az országos politika izgalma, a kolozsvári fiatalság lelkesége, a tanácskozásoknak hazafias és magas színvonala mily mélyen vésődtek emlékezetébe, s hogy e kiváltságos helyzet mennyire táplálta szenvedélyét. Beóthy nem volt epistolograph, tőle aránylag is nagyon kevés levél maradt, de a kolozsvári napok hangulata föllengző levelekben tört ki, melyben ép annyi része volt a kedves leánynak, mint a kivételes élményeknek.

Ez a szerelem volt életének legnagyobb s legmegmaradandóbb szenvedélye, melylyel későbbi elkedvetlenedését, utóbb meghasonlását is magyarázták. Hirtelen támadt s olyan külső körülmények között, melyek ez érzésnek hevét, kitartását csak fokozhatták, melyek házasságának szinte eszményi jelleget adtak volna. Az erdélyi leány s a magyarországi fi esküvője abban az időben, mikor e két ország úniójáért lelkesedtek, magában is milyen csábító reménység! Házassága elmaradt. Beóthy hazament Komáromba s innen folytatott sűrű levélváltás között tovább ápolták kedves ábrándjukat, szótték viszonyukat, mely elé a szülők nem gördítettek semmi akadályt. Csak az volt kérdés, hogy László valami biztos kenyeret adó állást foglalhasson el. A negyvennyolczas napok azonban ezt a kilátást is elborították. László katonává lett, végig küzdötte a szabadságharcot s mint főhadnagy-hadbíró Klapka alatt Komáromnál kapitulált. A szabadságharc egyformán meg rázkódtatta mind a két hazát, különösen Erdélyt, egyformán ránehedett mind a két családra, kivált Beóthyékre. Ilyen körülmények között László nem is gondolhatott házasságra, hiszen még azzal sem volt tisztában, mit fog tenni a fölvirradó holnapon?

A kolozsvári föllángolást s a szomorú kiábrándulást, a nagy epochának minden dicsőségét és bánatát éber lélekkel s az érzé-

seknek nagy skáláját ismerve meg, élte át. Ime ez események, e szenvedélyek, a mint végig viharzanak egy könnyen lelkesülő, ábrándokban gazdag- és érzelmekre fogékony lélekben, amint annak mélyére szántva nagy szenvedélyek és fájdalmak megértésére alkalmassá teszik. S a humorista isteni adományát éppen ezek mélyítik és nemesítik. A zokogás és a kaczagás csupán mimelés számba megy, ha a veszteség keserűsége, vagy az öröm csapongása nem ad tartalmat bele; a sírás és nevetés, a megrikatás és mosolyra keltés adománya nem lehet természetes és valódi olyan íróban, a ki maga is keresztül nem ment az érzések és szenvedélyek rázkódtatásain.

II.

Beöthyéket Komárom ostroma s a szabadságharcz eseményei érzékenyen sújtották. Házuk tája a nagy tűz alatt rommá lett, vállalataik vagy megrekedtek vagy egészen odavesztek, s mikor a magyar kormánytól kaptak is némi kártalanítást, a német össze-szedve a magyar pénzt, a városháza előtt elhamvasztotta, s közte Beöthyék kis pénzét is. A család komoly időnek nézett elébe s a fiúk késedelem nélkül után láttak, Zsigmond Komáromban, Károly Győrött nyitott ügyvédi irodát, s Lászlónak is a maga keze munkája után kellett néznie. Nyugodalmas idők folyásában is nagy gond a pályatörés, hát még a kapituláció után! Előtte két felé nyílt az út, ügyvéd legyen-e vagy talán író, talán színész? Nagy elhatározás után beállott színésznek.

Voltaképen maga sem tudta, mire virrad. Úgy látszik az volt terve, hogy Pápán s a Dunántúl főbb helyein felolvasásokat fog tartani s azután Pestre megy patvaristának. Egy szép reggelen csak eltűnt hazulról, s rövid idő múlva Pápáról tudatta, hogy kenyere után jár. Van ebben a különczkedésben valami becses. Ha tisztában volt azzal, hogy csakugyan színész lesz, bámulnunk kell benne azt a gyöngédséget, melylyel e ténnyt előkészítette; ha meg maga sem tudta, mit fog tenni, meg kell hajolnunk önérzete előtt, hogy elhagyta a szülői házat, melynek nem akart terhére válni. Lehet különben, hogy e vándorlás végső célja, akár a színház akár az irodalom nevében történt, Pest volt, a hova vágyott, a hol nyugalmat és életmódot remélt; lehet, hogy színészi vágya tévesen vitte, s miért ne táplálhatott volna magában jó reménységet talentuma és szinpadi jövője iránt? Tény, hogy Pápán színésznek állott be s onnan télire Szombathelyre ment társulatával. Egy rövid félesztendő azonban meggyőzte tévedéséről s lerontotta ábrándjait. Hideg, kegyetlen télen, ütött-kopott ruhában, a vidéki színi életnek mindenféle nyomorúságával kellett küzködni. Hamar csalódott s belátta, hogy érzékeny lelkét a festett világ kijózanította, s alig adott annyit, a miből megélhetett. Első rendű színész ugyan

nem volt, bár kisebb szerepekben megállotta helyét, de a társaság tagjai s a közönség egyaránt szerették és kényeztették.

Mégsem tudott e pályán megmaradni. Hamar kellett tapasztalnia, hogy a színész életnek kalandos viszontagságai megtámadták gyenge szervezetét, s korán ki kellett ábrándulnia az ismeretlen pályához fűzött illúziókból. A vándorszínészet még mindig árva gyermeke volt a magyar kultúrának s kettős küzdelmet folytatott; egyet a megélhetés biztosítására; másikat az eszmények megvalósítására. Rendesen az szokott történni, hogy az elsőért küzdve, elveszti hitét a másokban, mert a közönség, a színpadot mindig becsülte ugyan, de papjait ritkán becsülte meg. A színész kétéltűvé változott, a színpad megett nyomorúságban, apró torzsalkodások között és a nézőtér előtt az illúziók világában élt. S e két élet nem tudott egybefolyni, hogy egyik a másikat kiegészítve, emelje: a színészt s az embert nem lehetett különböző megítélésben részesíteni. Beóthy erről csak azután győződött meg, mikor már e világban benne élt. Szabadulni kívánt a festett világtól s mind jobban vágyott haza, a családi otthonba. Úgy beszéltek, hogy színészkedésébe egy kedves és ünnepezt színésznő iránt érzett vonzalma is belejátszott. Hiszen nem lehetetlen, de nem is valószínű. Talán csak azt lehet ténynek venni, hogy a társulatnak egyik primadonnája közelebből érdekelte. Ha közöttük mélyebb viszony fejlődik, bizonyára nem tud oly könnyen megválni Szombathelytől és társulatától, mint ahogyan tényleg megvált.

A rendtlenebb élet, nélkülözések s főként a tél zordonsága megviselték egészségét, betegeskedni kezdett s mind jobban vágyott édes anyja gyöngédsége után. Irt tehát bátyjának, Zsigmondnak, a kivel aztán Komáromba haza is ment. Az otthon örömmel fogadta s a boltíves folyosó alatt, a kítavaszkodott verőfényes időben, bizalmas körben mesélgetve az elmúlt télről és színészkedéséről, még egyszer fölmerültek emlékezetében a vándorélet képei, s meggyötörték azok a tapasztalások, élmények, melyek szinte szükségyszerűleg hozzátartoztak írói pályája előtanulmányaihoz. A szombathelyi tél, mintegy utolsó szemesztere, megismertette az étellel, annak egy igen érdekes és különös világával, mely dicsőséget terem ugyan, de száraz kenyeret ad: ezt legfőljebb gazdag tapasztalásokkal sózza meg. Műveiben nem egyszer találunk ez évek nyomaira. A *Comédia és tragédia* komikusában élményei elevenednek föl, s azokban a keserű szavakban, melyekkel Földes Kálmán vulgó Sánta Péter küzködéseit magyarázza, saját tapasztalatait mondja el. De színészkedésének szemmel látható eredménye is volt; némi enyhülést kínált neki gyakori elborulásában, s közelebb vitte az irodalomhoz, s nem annyira azzal, hogy munkára ösztönözte, hanem azzal, hogy megismertette a világgal. Írói vágyak mind gyakrabban lepték meg, s dolgozatai is egyre szaporodtak. Még színészkédése előtt írta *Miss Fanny* című novelláját, melyet Nagy Ignácznak küldött be. A *Hölgyfutár* egyik közelebbi száma

már megkezdte a beszély közlését, sőt díjazta annak szerzőjét. Ez időtől kezdve megnövekedett önbizalma s többször nyult tollhoz. Fordítgatott s eredeti dolgozatokat írt (*Egy fogadás, Házasság comme il faut, Ostromállapot*), mindannyit a *Hölgyfutárba* (1850) és kívülök humoreszkeket, elmés apróságokat írogatott.

Tevékenysége azonban csak Komáromban indul meg. *Miss Fannyja*, melylyel egyszerre föltűnt, még itt készült s itt kezdette meg a *Puncs* kiadását, melyben ama novellája másodszor is megjelent. Maga is ettől számította sikereit, tán épen azért, mert ezzel mutatta be magát kész humoristaként irodalmunkban. Hajón utazva, így indul a novella, ismeretséget köt egy fiatal angol hölgygyel, a ki neveltséges aggodalmak között gondo, ápol és dédelget egy ölebet. Ismeretségükből rokonszenv, majd szerelmi házasság fejlődik s boldogsága teljes volna, az öleb nélkül. Mialatt esküvőre mennek, a kutyusnak patkány-mérget ad be, s a templomból hazatérő fiatal asszony vigasztalhatatlan a kutya elpusztulása miatt. A férj kár-öröme mihamar lehül, megtudván, hogy a kutyus gondozójának 1500 font jár. Mennyi ötlet van ebben a novellában s az milyen sok jó részlettel van elbeszélve. Sajnálunk kell azonban, hogy a novella sem gondolva sem komponálva nincs. Kortársai nem bírál-gatták szigorúbban, ellenben nagy s egyhangú örömmel ölelték magukhoz a fiatal író.

Más fiatal író első sikereinek túláradó örömeiben sietett volna Pestre s teljes erővel dőlt volna neki az írói tevékenységnek. Ő nem tette. Megmaradt Komáromban s még mindig nem döntötte el jövődjét. Az édes anyja gyöngéd figyelme, a komáromi fiatalság szeretete s főként a színészetből való kiábrándulása tartották vissza. Félt, hogy csalódní fog írói ábrándjaiban, mint csalódott a színészekben; hogy a rá nézve idegen nagyvárosban nem találja föl a nyugalmas otthont s a hozzá illő baráti társaságot. Színészkedése alatt tapasztalt élményeinek keserűségét talán legjellemzőbben bizonyítja amaz idegenkedés, melyet a nagy világ iránt táplált; ama habozás, melyben egy esztendő eltöltött. Író és színész — e két gondolat járt eszében, s ha tollában nem bízott, színpadi sikereire gondolt, ha keserű emlékei támadtak föl — tollába vetette hitét. Kisértett ez s az s Beóthy nem tudott egyelőre határozni, az időre bízta a jövődjét. Addig, míg az nem dönt, maga nem akart, vagy nem mert dönteni.

Időnkint föl-föl megy a fővárosba, ott tölt néhány napot vagy hetet, azután csak hazatér a tűzhelyhez. Minden látogatása egy-egy elkészült munkájával van összekötötésben. 1851 tavaszától a következő év őszéig ilyen vándor életet folytat, dolgozik otthon, s közben szétnéz a fővárosban. Pesti látogatásai mind sűrűbbeké váltak s mind jobban föl-villanyozták. Testvére költeményei és levelezése mind sűrűbben jelentek meg, nagybátyja, Kovács Pál, rokonai Tóth Lőrincz és Szinnyei József által mind jobban belesodródik a lüktető, élő s vonzó irodalomba. Többet és jobban

törődik az irodalommal, sokat olvas, elmélkedik s kevesebbet ír, szóval komolyan készül írói pályájára. Valószínűleg ebből az időből való az a kedvesen jellemző hagyomány, mely róla és Jókairól maig él Komáromban. Beöthyné dicsekedve említi Jókainének, hogy Laczi fia milyen sokat tanul és olvas. Jókainé erre magyarosan visszavág: Minek az neki! Az én fiam, ha könyvet akar olvasni — hát ír magának.

Az idő azután megmutatta, hogy Laczi is elég könyvet írt magának. Ingadozásának, tétovázásának ez esztendeje nem mult el tőle haszon nélkül. Bátyjánál lakott s két otthona volt, jobban mondva három. Az egyik a nyugodalmat, csendes munkára hívó enyhét, másik az édes anyai szeretetet kínálta neki, a harmadik földérintette. Oly hatások voltak ezek, melyek e remegő s végül már-már maga iránt is bizalmatlanná váló fiatal írórt elvonták borongásaitól, munkára serkentették és jó kedvre hangolták. Az utolsó jelzőt nem szabad a szónak mai értelmében venni.

A szabadságharcz után beállott kétségbeesés alatt bár sürűben forgott a pohár, fájdalomtabban hangzott a nóta s hangosabb volt a vigadás; a magyar nem jó kedvében mulatott, hanem bánatában. A sírva-vigadás e korában a társadalmi életnek két hangulatát ismerjük. A bús magyarok némasága, visszavonulása, fájdalmas, meghatóbb és szó nélkül is beszédesebb volt, mint a sírvavidagok zenéje, poharazása s kikitörő jó kedve, bár ennek mélyén is ott rezgett az elfojtott keserűség. Mindenütt megvoltak ezek a hazafias mulatozások, s erre Pest, kivált a fiatal írók társasága, adta a példát. Ily hangulatú jó kedv uralkodott Komáromban is, Beöthy László társaságában, melynek székhelye a reformátusok kollégiuma volt.

Nagy Mihály, néhai szuperintendensünk, három honvéd menekültet: Tóth Istvánt, Thaly Sándort és Farkas Benőt, megtett hamarjában iskolamesternek, hogy a katonafogdosást elkerüljék s biztonságban legyenek. Iskola ugyan nem volt, mert a főiskolát már régen átvitték Pápara, de a jó komáromiak adhoc csináltak nekik iskolát is. Berendeztek olyan progimnázium-féle iskolát s fölküldték a gyerekeket, hogy a hatalom szemét kitöröljék. A három menekült az egyház védelme s a város pártfogása alól bizonyosabb nyugalommal tekinthetett a jövőbe, mintha bújdosniok kell, hogy elkerüljék a besorozást. Ők hárman és az egyház segédlelkésze, Soós Károly, tanították a hamarjában összeirt diák-sereget, négy osztályban a régi kálvinista iskolák terve szerint. A progimnázium négy tanítóját a vihar összeverte s intim barátta tette. Nagyon közékük illert a színészkedésből haza került Beöthy is, s ők azután lassan-lassan olyan társaságot alakítottak, mely a városi és a vidéki fiatalságnak középpontjává lett. E kör mulatozásai általánosan ismeretesek voltak. Ősi szokás szerint maguk hordták össze az enni-inni valót, a kedvderítőt és búfelejtőt.

László itt érezte magát igazán jól. Finom élezett előadásával,

emelkedő írói nevével s barátkozó, nyílt természetével központja lett a társaságnak, melynek rendes látogatói, a szomszédos egyházak káplánjai s a város arany ifjúsága, mind szélesebb kört tágitottak. Zsemlye Károly Aranyosról járt be, majdnem naponkint, Vályi Lajos, Kiss Zsiga, Szűcs Sándor, kit Pátrinak neveztek és Szinnyei József csatlakoztak hozzájuk. Ha ez a kör csupán danolgat, kvaterkázik s adomáz, nem hagy nyomot a város életében; azonban mást is tett; ez vitte a szót s vitte a város társadalmát. Színészek jöttek, ők szedték össze a bérleteket; lapra, könyvre kellett előfizetést gyűjteni, ők jártak házról-házra, faluról-falura; műkedvelő előadást ők tartottak, szóval ők voltak a magyar érzés képviselői. Vigadásuk ki hallott az utczára, a rácsos kerítésen túl, a hol a policáj ódöngött s talán konspirációt szimatolt. Ha bezörgetett, bevitték magukhoz, bort tettek eléje s megnevettették, a nevető hatalom pedig nem veszedelmes. Így mult el a tél, remények és aggodalmak között, folytonos habozásban és állandó munkában Beóthy részéről. Ez idő alatt fordította le Sűkei Károlylyal közösen szerkesztendő külföldi regénytárunkba Cavanagh grófnő regényét *Nathaliét*, mely azután meg is jelent. A vállalatnak azonban nem volt kelendősege, így Beimel visszavonta tőlük megbizását. Ez idő alatt folytatta a *Puncsot* s tervezgette a *Romemlékeket*, melynek jövedelmét szülővárosa javára ajánlotta. A *Romemlékek* még 1852. legvégén meg is jelent s rendkívüli kapóssá lett, s pompás kiállításával, főként gazdag közleményeivel nagy sikert ért el.

1852 nyara már vigabban folyt; a társaság gyülekezője az *Arany ember kertje* (akkor Vörös Benőé volt, később a dalárdáé lett, ma az igazságügyi palota emelkedik helyén) volt, a szabad ég alatt s egyre szaporodó-társaság körében. Ugyanakkor színészek is voltak s előadás után rendszerint ők is odagyültek. Beóthy maga is föllépett velük¹ s egykorú naplóíró² följegyzése szerint, várokozáson felüli sikerrel, még koszorut is kapott.

E műkedvelő fellépéseket ha nem tartjuk is a régi szenvedély utolsó föllobbanásának, de mindenesetre jellemzőnek a habozó Beóthyre. Mit késedelmeskedik? A kis város csöndesebb vagy zajosabb mulatságai tartják-e vissza, vagy talán az édes otthontól nem akart-e megválni, vagy talán a régebbi szenvedély támadt föl benne újult erővel? Talán M. L. iránt képzelt szerelme marasztalja? Talán írói tehetségében s jövőjében nem bízik? vagy valami lelki baj, csüggedés lepte-e meg? Úgy gondoljuk, ez okok egyike sem. Talán valamennyi együttvéve hatott reá, hogy megmaradt

¹ *Uffalusi és Szabó* társulatának 1852/53-ról kiadott Zsebkönyvében Beóthy László, mint műkedvelő szerepel. Föllépett két alkalommal. Első ízben 1852. jún. 26-án *Degré Alajos Bál előtt* című egyfelvonásos vígjátékában az »egy úr« szerepét adta; másodízben július 29-én, mikor *Robin orvosban*, Garrickot, Lendvay szerepét és *Kérek két pengőt kölcsön* című bohózatban, a mikor Szárcsa diurnistát játszotta.

² *Szinnyei József* úr szíves közlése.

egyforma folyású életmódjában s irtózott a gondolattól is, hogy újra a zajos, az otthon nélküli életbe ártsa magát. Kortársai, kik róla megemlékeznek, csak 1853. óta ismerik közelebbről, följegyzéseik nem szólnak az otthon töltött tengődésről. Iratai, levelezése hozzáférhetetlen, ha egyáltalában hagyott maga után e korra utaló írott emlékeket. Mert a milyen könnyen és gyorsan dolgozott, épp oly kevésbé volt levélíró. Azt tudjuk, hogy valami komoly gond ülte meg lelkét, valami nehéz bár, de csöndes bánat vett erőt rajta, a mi gyakran elborította, sokszor minden látható ok nélkül, a legvidámabb társaság között. Mi lehetett az, szerelmének meg-megújuló gyötrődései, vagy ama gondolattal való vívódása, hogy egészségi állapota nem ígért neki hosszabb életet?

Beóthy Lászlót megszoktuk a pajzán elme, a tréfás kedv, a mulatni szeretés, a könnyű kedély emberének ismerni, s valóban szokatlannak tűnhetik föl, ha lelki állapotának vizsgálása közben, komoly hangok, mély érzések rezgésére figyelünk. A magyar bohéme világnak legkicsapongóbb tréfájú, legszabadabb szellemű képviselőjében, mint egy valóságos humoristában, az érzéseknek minden árnyalata meg volt. A mit benne láttak; a minek hírét hagyták, a miért országra szóló nevét költötték; könnyű kedélye csak lelke külsősége volt. Mélyen, szive fenekén, titkosan, csak magának jelentkezve, nagy és nemes érzések honoltak benne. Kortársai rendszerint csak a lángot látták, mely föllobog, csak szíve melegét érezték, mely egész szeretetreméltó lényéből kisugárzott, s alig gondoltak arra, hogy e hő szív parázspan izzik, a mélyült szenvedések, a gyakori töprengések, a néha elboruló lemondásnak fojtott tüzeiben. Egy-egy ilyen elborulásnak, sötétebb gondolatnak, hatalmasabb kitörésnek alig tulajdonítottak nagyobb jelentőséget, de mégis ránk hagyták azoknak emlékét. S mint sötét éjszakában egy-egy villanás, pillanatra bár, de bevilágítja a tájt, az örökké derültnék látszó Laczi életében egy-egy keserű pillanat kinja megnyitja szívének rejtett mélyeit s megérteti velünk töprengéseit. Energiája legtöbbször szunnyadóban volt; jól érezte magát a mindennapi élettől hányva-vetve, s nem gondolt arra, hogy sorsát maga igazítsa. Komáromban jól érezte magát, dolgozgatott, a mikor akart, tanulgatott, a mennyit tetszett, s volt jó szórakozása, ha megkívánta. Pesten megint belevetette magát az élet sodrába, dolgozott, még pedig nagyon sokat, folyton társaságban volt s gyűjtötte benyomásait. Itt és ott egyformán elemében úszott, csak a változás gondolata volt nehéz. Ha már egyszer benne volt az új helyzetben, beletalálta s hamar beleélte magát. Valóságos magyar vonása jellemének.

Komáromból Pestre minden nagyobb zökkenés nélkül telepedett át. Szülővárosa háborútól és elemektől meglátogatva, romokban hevert; azon gondolata támadt, hogy megsanyargatott földijein valamiképen segíteni fog. A *Losonczy Phönix*, az *Enyedi Album* stb. példája kéznél volt, mégcsak az *Árvizkönyvre* sem

kellett emlékeznie, így határozta el, hogy albumot szerkeszt s ad ki a komáromi károsultak fölsegélésére. A *Romemlékek*, mely 1853-ban oly nagy eredménnyel jutalmazta, volt az ő albuma. Ennek szerkesztési gondja mozdította ki, s vitte át szinte észrevétlenül, őt a fővárosba, őt megillető helyre. S a milyen idegenkedve gondolt arra, hogy a kollégiumi társaságot oda kell hagynia, oly gyorsan beleélte magát az írói világba.

Albumának sikeréről nem szólva, neki már ekkor jó neve volt. A *Puncs* első kötete két kiadást ért, kisebb dolgozatait keresték és olvasták, a kiadók és szerkesztők vetélkedve iparkodtak azon, hogy őt szerződtessék. Ha a köztudat szerint *Kúthy* közreműködése nélkül nem lehetett almanachot, zsebkönyvet vagy albumot kiadni, nem lehetett lapot szerkeszteni sem Beóthy Laczi nélkül, de írói társaságot is bajos lett volna találni, a hol ő nem lett volna jelen. Egyszerre otthon volt az irodalomban s az életben, s egyformán szerették és becsülték magát és dolgozatait. Sorsának ilyen hirtelen jórafordulásán egy egyszerű nemes asszony szíve vert hangosabban, ott a salvaguardiás házban, s azok a fiatal emberek örültek neve-híre kelésének, — ott a kollégium rácsos ablakai mögött.

III.

Írói pályája voltaképen csak 1853-tól kezdődik, s rövid négy esztendeig tart, 1857-ben hirtelen bekövetkezett haláláig. Nem mintha annak előtte írott műveit nem számítanók munkái közé, vagy nem tartanók rá és fejlődésére érdekesnek, hanem mert ettől az időtől lép szorosabb s állandó érintkezésbe írókkal és irodalommal. Addig ő csak mint valami műkedvelő kedvből vagy szeszélyből, bár hivatása szerint dolgozott, de 1853-tól kenyerét kereste s jövődjét találta meg írói működése által az irodalomban. A komáromi patvarista, szombathelyi színész s a fővárosba föl-fölránduló vidéki író működése és hatása össze sem hasonlítható későbbi tevékenységével és eredményeivel. Addig inkább törekvései érdekelnek, azután művei és tehetségének fejlődése.

Szokatlan gyorsasággal emelkedik a népszerűség magaslatára és szédítően hamar hízelgi be nevét a magyar olvasók emlékezetébe. Alig látszik rajta, hogy tehetsége bontakozik, egyszerre készen, szinte kialakulva jelenik meg az irodalomban. Mikor Pestre ment, csak néhány jó barátot, inkább pajtást talált s mikor eltemették, az egész nemzet gyászolta. Olyan hódítást tett, a milyent kevesen s olyan győzelmet aratott, a milyenről nem is álmodott. Nevét szárnyára vette a hír, egyéniségének szeretetreméltósága segítette műveit, műveinek kiváló tulajdonaiból nem egyet átvittek emberi jelleméhez. A mit írt, a mit mondott, a mint viselkedett, mindennel nevét díszesítette, legalább is népszerűsítette. A népszerűségnek, a közkedveltségnek oly mértékét s olyan általánosan kevés kortársa élvezte, mint ő.

Milyen különös, hogy népszerűsége az idő szerint még hatékonyabb, mint művei; hogy a kedves Laczi tovább élt, mint Beóthy László, az író. Hányan élnek s emlegetik őt még mindig az emlékezés derűjével, a fiatalkori eszménynek nem homályosuló nimbuszával! Az új nemzedék előtt alig hihető magasságban mutatják s nevét és az alakjához fűződő hagyományokat épségben szállítják át a fiatalabbak gondozó kegyeletére. Ebben a tényben nem írói erényeit akarják kicsinyelni, hanem emberi szeretetreméltóságát emelik a feledés fölé. Egy-egy jó mondást, egy-egy röppenő érczet még ma is úgy dicsérnek meg: hogy a Laczi könyvéből való. Anekdotái, tréfái, élczei maig élnek az írói világ hagyományában s az öregebbek, ha róla beszélni kezdenek, kifogyhatatlanok a kedves visszaemlékezésnek derűs hangulatából. Beóthy László egyéniségét így becsülték meg annak idejében s így becsülik meg ma. Valóban nem közönséges mértéke ez varázsának, s a keleti népeknek naiv fölfogásában élő hit szerint, a jó emlékezet méltán jutalma az elhóltak. A klasszikus világ gondolkodása szerint is, jó nevet hagyott maga után, tehát jól élt. Nekünk még módunkban áll, hogy róla szólván, a személyéhez fűződő hagyományokban gyönyörködve forgassuk műveit; az utánunk következő öltők azonban, ha e mélyérzésű humoristát meg akarják ismerni, inkább saját irataira szorultnak, mintsem a róla írottakra. Én azonban nem félek attól, hogy ezekben is nem fognak találni annyi nemes és szeretetreméltó vonást, a melyből írói alakját igazán meg ne rajzolhatnák.

Beóthy László írói és egyéni jelleme szerint ritka, szinte kivételes jelenség volt, s így a fiatal irodalomban gyorsan helyet szorított magának. Az a kör, melyhez csatlakozott, azokból a fiatal írókból állt, kik a szabadságharcz után azonnal magukra vették az irodalom gondját. Október hatodikán tizenhárom hű magyart visznek Aradon a golgothára, s Nagy Ignác már a következő hó derekán szétküldi a *Hölgyfutár* mutatóvány-számát, s december elsején megindítja lapját; még szárítják a veszteségek nyomán fakadt könyveket és *Szilágyi* Sándor már hirdeti, hogy megírta a nagy veszteség történetét; még azt sem tudják, mire dől el ama harminczkét magyar író sorsa, kiket *Kossalkó* ötlete mentett meg a bizonyos haláltól, s már újabb író-sereg áll a nemzet élére. *A walesi bárdok* magyar utódai hamarébb föltámadtak, mint hirok elhatott. Ez a fiatal gárda, mely a *Hölgyfutár* körül csoportosult, fogadta magához Komárom fiát.

Mennyi tiszteletre méltók s mily hálára érdemesek ezek a fiatalok, kik még érzik vállukon a puskaszij nyomását s máris tollat fognak a nyelv és nemzetiség védelmére s a költészet művelésére. Koruk körülvette őket az írói név nimbuszával s kivételes helyzetet teremtett számukra, a mit bizony megérdemeltek. Helyzetök nem volt kényelmes, részint az anyagiak gondja, részint a sajtóvétség nyúge nyomta őket. Helyzetök szokatlansága magával hozta életmódjuk szokatlanságát. Íróasztalukon kívül a fehérasztal

kötötte le őket s ott a búsuló, a sírvavigadó magyar tempóit gyakorolták. A zseniáliskodás külsőségeit szinte affektálták s ilyenkor szívesen hivatkoztak Petőfőre. A *Csiga*, a *Komlókert*, az *Óra* s a *Két huszár* voltak legkedvesebb helyeik, *Sárközy* bandája vigasztalójuk s a magyar bor volt búfelejtőjük. Ezeknek a hazafias multságoknak az akkori idő valami sajátos nimbuszt kölcsönzött, a mely csábította és fölavatta a vidékről egymás után feljött írókat, így Beóthyt is.

Nem volt filiszter, szívesen részt vett multságaikban. Velők töltötte estéit s közelebb jutott hozzájuk. De őt e zajos, gyakran túláradó vigalmak soha sem ragadtatták el. Nem játszott s nem ivott s a legnagyobb tivornyák között is józan maradt. A hagyomány, melyet maga is segített tévútra vinni, s a valóság, melyről kortársai tanuskodtak, ellentétben állanak. *Tóth* Kálmán írja róla, hogy gyenge szervezete nem bírta a bort, messzelynyinél többet nem is ivott; *Vadnai* mérsékletét s önuralmát jegyzi föl; *Székelv* József ellágyulásairól emlékezik s a hitese tanúk mind megerősítenek abban, hogy mindenben valami szokatlan distingvált magaviseletet tanusított. Édes anyja képe mindenüvé elkísérte s ledönthetetlen hatalommal uralkodott rajta. Az érzéseknek eme gyöngédsége vitte őt egész életében, s ez óvta meg minden túlzástól. Egész valóján bizonyos finomság és gyöngédség, e körben szokatlan mérséklet áradt el. Őszintébb és mélyebb szívet, distingváltabb és melegebb kedélyt még az írók között is keveset találunk. Ábrándos és nyugtalan volt, gyakorta élczelt és humorizált s épen a legkeserűbb perceiben. Őt is a »lelkesezés és a dunaparti szilva« tartotta, mint társait, de nem tudta magát az élet nyomorúságain oly könnyedén túltenni, mint annyi más.

Beóthyról az élczek, adomák, aperçuek, ötletek nagy száma maradt fön, legnagyobbbrészt hagyományképen, leírva aránylag kevés. S ő ezek alapján a közönség szemében a vigság papjaként ismeretes. Gúnyolódó, csipkedő, örökké jó kedvű s folyton mosolygó embernek tartották s annál inkább, mert művcivel e fölfogást csak megerősítette. Pedig nem volt a léha multságok, a könnyű élet s a gondtalan vidámság embere. Kedélyén gyakran erőt vett a lemondás, valami meghasonlás nyomta szívet s felhőzte be tekintetét, melynek okairól alig tudunk pontosabban beszámolni. Ilyenkor a legmerészebb gondolatai támadtak, mint az, hogy megírta a saját temetését s kiadta a saját nekrológját, megrajzoltatta koporsóját, a mint síró hitelezői kísérik. Micsoda keserű humor kellett ehhez, s micsoda nyugalommal kellett meghallgatnia kiszatirizált szabója szemrehányását, ki így adta tudtára neheztelesét: »Bőjti úr! nem czélerányos a szegény embert megczáfolni.« Beóthy e tulajdonságaival gyorsan lelke tudott lenni minden társaságnak, melyet a hangulatok árján játszva vitt egyik szélsőségből a másikba. Nevetetett és rikatott. Színészkedésének emlékeit gyakorta elmesélte s mint élestekintetű s mindig a világban forgó ember, kitűnően utá-

nozta és karrikirozta kortársait, kifogyhatatlan volt, ha jól érezte magát, szóval, elmerült, ha valami bántotta.

Középtermetű, inkább alacsony férfi volt. A kor divata szerint világoskék fantázia-frakkot és sárga nankin-nadrágot hordott, melyet laktópánkája alá húzott struflival vont feszessé; czilindert, sárga keztyűt és fehér chmisset viselt s különös gondot fordított nyakkendőjére, melyet csodálni való ügyességgel tudott megkötni, melylyel néha kopott öltözékéről is el tudta terelni a figyelmet. Szőke haja hullámosan nőtt, kis bajusza sudárnak indult, de ő kondorrá pödörte, francia szakállá amúgy is hosszas arcját kissé megnyújtotta. Megjelenése inkább egy divatos uracsot, mint író sejtett. De a ki mélyebben nézett hunyorgó kis szeme közé, azonnal megérezte, hogy e fürkésző, éles tekintetű szemek tulajdonosa nem mindennapi ember. Azok a szúrós szemek többet láttak, mint más, közönséges szemek, szinte a szíveket és veséket vizsgálták. Mintha csak arra lettek volna rendelve, hogy észre vegyék, ami az emberben s az életben fonák, félszeg, mosolyt keltő, durva, igazságtalan és gonosz indulatú, hogy belelássanak a szenvedélyek műhelyébe; a gondolatok redői közé, hogy mindenütt szelleme élére, tolla hegyére való anyagot keressen. Az élet és az emberek így nyíltak meg előtte s helyzete kedvező volt arra, hogy mindeneket megismerhessen.

Pest kezdett nagyvilági várossá nőni, társadalma a szomorú korszak nyomása alatt tömörült, szalon élete, ha nem is a művelt nyugat magaslatán és fejlettségében, de arra való törekvést árulva el, szintén lendületet vett. Nyilvános, nagy körre terjedő szalonjai nem voltak, inkább néhány családnak egymást kedvelő társaságai tartottak össze, s ezek a kisebb társaságok mind jobban és jobban megnyíltak a francia divat és tónusa előtt. Az élet maga, színházával, hangversenyeivel, báljaival és sétáló társaságával emelkedettebb, társaságosabb szint mutatott. S a fensőbb ezrek példáján a társadalomnak más rétegei is megmozdultak, úgy, hogy Pesten az ötvenes években már élénken érzett a nyugati szellem hatása. Könyvek és szindarabok mellett főleg az újságok hatottak az átalakulás gyorsítására. Falusiasnak tetszett nem olvasni francia, vagy legalább is német könyveket s főként nem öltözködni az utolsó divat szerint. Természetes, hogy az átalakulás inkább a külsőségeken mutatkozott, mint a műveltség valódi hatásában. A Pepita-köpeny, Ristori-kalap, Rachel-karperecz hamarabb passepartout kapott, mint a művészi hajlamok: művészetek, irodalom pártolása, az életmódnak s a lélek művelésének európai színe. Így azután a főváros a maga félig nyugati, félig elmaradott voltában kitűnő színterül szolgálhatott egy éleselméjű, jó szemű s ötletes írónak. A vidék ellentétéül s divatot hajhászó lázában élő társadalom kitűnő milieu egy humorista számára.

Beóthy csakugyan nem is habozik, hanem egymás után veszi tollára Pestnek tipikussá váló alakjait. Dolgozatai telve vannak az

új világ után esengő életnek eredeti alakjaival. A piperéskedő kisaszszonyok s a szemüveges matrónák, a léha uracsok s a megcsontosodott háziurak, a kártyás, cigány, lump, diák, az éjjeli életnek mulató, betyárkodó hősei, a spiszbürgerek s a vagyonosodó fiskálisok; a faluról bejáró mágnások s a vidéknek Pestet bámuló naiv gyermekei, a színész s az író, a korcsmáros és a pinczér, a katona és a pap, az úrnő és a szobaleány, a divat hősök és az arslánok — mennyi kitűnő alak, s ő milyen jól megfigyelte mindezeket. Nagyobb munkáiban ép úgy mint karczolataiban velök foglal kozik, életöket festi s fonáságukat szatirizálja. Mennyi korfestő vonás és rejtett czélzat, mennyi elmésség és finomság van a pesti arslán rajzában, melyhez, mint a humorista szokta, maga-magát vette mintául: *Beóthy László, mint pesti arslán!* Mindennek fonákját keresi ki, itt nagyít, ott kisebbít; egy-egy konturt meghúsz, egy-egy vonalat félre von; sajátos szempontokat keres s kimozdítja alakjait rendes környezetükből. Mennyi elevenség s mily gazdag lelemény van e darabokban, s mennyire hálásak vagyunk iránta, hogy megőrizte nekünk az átalakult főváros társadalmának korhű rajzait! Ime az igazán humorista, a ki korával él és érez, de nem nyugszik meg annak uralkodó hangulatában, divatjain és fölfogásán, hanem magasabb szempontokra emelkedik, az emberi és a nemzeti érzés magaslataira s onnan gúnyol, humorizál és rajzogat. A művelődés történetírója e kor divatlapjaiból hűen meg tudja rajzolni a ruhát, a divatot, de ha az életet akarja festeni, a Beóthy-féle írók műveihez kell fordulnia. A negyvenes évek Pestjét *Frankenburg* és *Pákh* humoreszkjeiből, az ötvenes éveket első sorban az ő műveiből lehet megismerni.

A pesti arslán például egyike a legjellemzőbbeknek e nemű rajzai közül. Oktatja az arslánt, hogyan viselkedjék, mikor a társaságban az irodalomról beszélnek; tanácsai a következők: »Ha mind a papa, mind a mama járatlanok a magyar irodalomban, a mi Magyarországon nagyon könnyen megesisik, tehát beszélj nekik a külföldiről! Például, Petőfi igen szép francia verseket írt, melyeket Kertbeny fordított le magyarra; Tóth Kálmán maradandó becsű könyvet írt ily czimen: *Wilde Rosen*; melyekre Colomanno di Simonffyano, olasz zeneszerző, igen kedves francia-négyeseket szerzett. Megemlítheted Jókait is, de francziásan ejtsd nevét, ekképen: Zsoké, mert így nagyobb hatásra számithatsz!» stb. Ime a szatirikus rajz, mely mögött egy darab kultúrtörténet van: hazai irodalommal nem törődő társadalom, hölgyek, kik az utolsó divat mintái szerint öltözködnek, uracsok, a kik ékszereiket hánytorgatva ellepik a Váci-utczát s egy-egy hazafias dözsölésben, bor és kártya között, cigány társaságában fújják ki elkeseredésöket. Szinte moralista az arslánok, szeladonok, lionok rajzában, jókedvű, enyelgő és kötekedő szatirikus. Könnyen átsiklik az életen, irataiban mulattatásra tör, meg akar nevetetni s e végre gondtalanul mulat a szójáték sekélyes vizén, de biztosan úszik a humornak

mély medrű folyamában. Ez a croquise csak egyike a legnagyobb terjedelmű e nemű iratainak, de jellemző egész irányára, melyet Vas Gereben jellemzett a legtalálóbban: »Beóthy László aprópénzben költi el tehetségét, míg mi, magát és Jókait érti, nagy bankóval fizetünk.«

Egyéni és írói kiválósága mellett még egy körülmény játszott szerencsésen közre nevének gyors és általános hódításában: csodálatos munkakedve és termékenysége. Az ötvenes évek irodalmának alig volt kedveltebb s jobban olvasott írója, mint Beóthy, de alig volt termékenyebb is. Az írói ismeretségnek, a mindennapi népszerűségnek oly mértékét s olyan általánosan alig élvezte írónk közül egy is, mint ő; még Lisznyai Kálmán sem, s talán még akkor Jókai sem; am azt inkább divatosnak tartották, emezt inkább tisztelték. Előfizetési fölhívásait mindig örömmel fogadták, egy-egy művének megjelenése fölviányozta a közönséget, mely hamarosan elkapkodta új könyvét. Humorisztikus almanachjainak és naptárainak biztos kiadója és olvasói voltak, s ha egy-egy könyve pontosan nem jelent meg, nyilvánosan reklamálták a hírlapok hasábjain. A mint e társaságok egymás kezéből vették ki őt, úgy jártak könyveivel, úgy volt kiadóival. S ő a maga csodálatosan egyszerű gondolkodásával nem használta ki kedvező helyzetét. Alig keresett annyit, a mennyiből gondos számítással megélhetett, gyakorta még a gondos számítás is hiábavaló volt. Pedig nagyon sokat dolgozott. A *Puncs* három kötetén (1853—55) kívül 1853-ra esik albuma (Romemlékek), 1854-re *Nesze semmi fogd meg jól*, 1855-re a *Laczikonyha*, 1856-ra három könyve: *101 Choleraaccsepp*, *Beóthy László, mint Pesti arszlán, vagyis Diszes Társalkodó*, és az *Ördög naplója*; 1857-re egy naptár (*Aki vesz, annak lesz*) és négy más műve: *Comédia és tragédia*, ez a hatalmas novella, s egyéb novelláinak két kötete, azonkívül két regénye: *A puszták fia* és a *Goldbach et Comp. a Kék macskához*. Munkásságának felsorolása még így sem teljes. Hiányzik belőle egy elveszett műve: *Zoltán öcsém könyve*, melyről a *Hölgyfutár* ad hirt (1854), a *Menyasszony* című regénye, melyet holta után jó későn (1882) az *Ország-Világ* adott ki, s egy vigjátéka (1856), az *Özvegy és proletár*, melyet július 26-án adtak elő a Nemzeti Színházban. Ez egy felvonásos darab kedvező fogadtatásra talált, egykorú bírálója szerint: »elmésen írt mű, melynek kivált kezdete jó, vannak ugyan hibái, de tárgyának felöltöztetésében mester; dialógja friss, elmés s ötletekkel teli, meglátszik rajta a párbeszédnek routine-os mestere.« E bírálathoz még az előadásról szóló jelentést is hozzá kell adnunk, hogy szinpadai sikeréről hűen emlékezzünk meg. A néző közönség kitünően mulatott s a függöny folytonos derűltség között hullott le, mely a szinpadot utána bezárta.

Míntha csak érezte volna, hogy nincs sok ideje hátra, szinte kettőzött szorgalommal dolgozott. Könnyen elképzelhető: micsoda hatása volt neki a maga korára, arra a szomorú időre, mikor egy

jóízű kaczagást áldásszámba vettek. Egy író, a ki évenként megnevetetti az egész feketeországot s mosolyt csal olyan ajkakra, melyeket a passzív ellenállás dacza összeránczol, vagy a keserűség félrevon, valóban nem mindennapi ajándéka az isteni gondviselésnek. Jellemző rá és hatására, hogy a nemzet vigasztalójaként emlegették! Micsoda szavak ezek! Szinte belevilágítanak a közelmúltba s áttörve negyven esztendőnek ránk boruló szűrkeségén, élénk varázsolják azt az időt, mikor a nemzeti eszményeket ápolni tiltva volt s azt az író, ki e tilalmat nevetve és nevetette játszotta ki. S milyen gyönyörű emlékezet az, mely az író borostyán koszorúját telítüzdeli a hazafias szolgáltnak ősi szimbólumával: tölgyfa lombbal.

IV.

Ha nem tudnók, hogy gyorsan és könnyen dolgozott, még akkor is csodálkoznunk kellene termékenységén, s ha arra gondolunk, hogy ő a napnak csak kis részét fordította írásra, hiszen legtöbbsnyire barátai között, vagy az utczákon fel- s alájárva, töltötte idejét, mi is azt kérdezhethnők, mint kortársai tették: mikor dolgozott annyit. Legtöbbször éjszakáját lopta meg, s az volt a szokása, hogy nem ült le addig asztalához, míg gondolatban majdnem részletességgel ki nem dolgozta munkáit. Folytonosan rájuk gondolt, velük foglalkozott s ha az utcákat róva, elmerülten járt-kelt, ép úgy azokon töprengett, mintha elnyűtt kanapéján hevert vagy a kávéház ablakai mögött mélyázott. Minden szórakoztatta s táplálta munka-kedvét. Egy-egy nagyobb mulatozás után néha meg sem pihent, hanem legott tollat fogott. A *101 koleracseppe* huszonnégy óra alatt írta össze kiadójának, az Angol királynőben, egy hangosabban eltöltött éjszaka után.

Dolgozási módjának gyorsasága szinte alig látszik meg művein, minek oka ama szerencsés adományában rejlik, hogy kitűnően tudott elbeszélni s fölöttébb ötletesen fűzte mondatait. E dolgozatokat minden zökkenés, minden erőltetés nélkül olvashatjuk, mintha nem is írva, hanem előszóval volnának elmondva. Előadásának könnyedsége és folyamatossága azonban gyakran el is ragadja, ilyenkor terjengőbbé válik. Mintha a lassú s bő vízű folyó sekély medrét hamar elhagyja, az ő előadása is nem egyszer kitér, elágazik vagy sekélyebbé válik; viszont azonban e kitéréseket annyi elmésséggel fűszerezi s oly sok mulattató elemmel gazdagítja, hogy észrevétlenül víz át bennünket novelláinak e holt vizein. Figyelmes olvasás közben érdekesen tárul élénk e szokása. Mindenütt meg lehetne húzni azokat a helyeket, melyek nem tartoznak művészi szempontból elbeszélése menetéhez. Azonban nem volna tanácsos megtenni ezeket a kihagyásokat. Ha nyernének is vele művei, tömörebbekké, gyorsabban haladókká válván, ép annyit, vagy még többet vesztené általok az író, kinek egyik ereje, hatásának egyik titka éppen ezekben a kitérésekben van. Mert beléjük rakta koráról,

korának embereiről, divatáról, életök módjáról szerzett megfigyeléseit, tapasztalatait és rájuk vonatkozó, gyakran nagyon is csipős megjegyzéseit.

Igaz, hogy ilyen módon nem respektálja az elbeszélő előadásnak régi: s már az ő korában is gyakorolt törvényét, hogy az író, mint első személy, teljesen a háttérben marad, s nem a maga nevében, mint *én*, hanem alakjai által, mint beszélgető, mondja el és fejezi ki egyéni véleményét, nézeteit és gondolatait. Az objektív elbeszélő soha sem beszél bele első személyben előadásába, ha nem hőse az elbeszélésnek, mint napló-, vagy levélíró, a ki formailag a maga nevében szól, mint Anyegin vagy Bácsmegyei, hanem hősei által fejezteti ki mondanivalóját. Beöthy e régi törvényt nem tartja tiszteletben, hanem megszakítván előadása fonalát, gyakorta beszél a maga nevében. De azért mindenkinek veszedelmes volna őt ebben követni, kinek gazdag kedélye s eleven szelleme nincs, a mivel ő megvolt áldva. De mind e részletekben korát és viszonyait ismerjük meg s innen van, hogy művein inkább a társadalom és a világlöfögés avultsága, mint az írói varázs gyengülése észlelhető. Mindez a maga idejében tetszett, s kortársai olvasás közben szinte nevükön szólították azokat, kiket tolla hegyére vett, ismerték mondasainak, megjegyzéseinek, észrevételeinek okait és alapjait, míg tőlünk az aktualitásnak e friss derűjét élvezni immár meg van tagadva. Ez az egyik szempont az általános, művészeti törvény szempontja. Így tekintve a dolgot, nem tagadhatjuk, hogy némi ódonosság és nehézkesség ül előadásán. De van egy más szempont is, a történeti. Erre gondolva s azt tudva, hogy minden ízében korához szóllott, megbecsüljük e sajátságát is, hiszen társadalmi életünknek egy letűnt kora, divatja, löfögása tükröződik vissza általa.

A regény technikájának e figyelmen kívül hagyott követelményével szemben, előadásának már említett erényei mellett, még egy kiváló érdeme van neki: tiszta magyarsága, pompás nyelve. Nem mindenütt szabatos ugyan, de mindenütt zamatos. Nem akarjuk azt mondani, hogy teljes öntudattal írt így, de nem lehet eltagadni, hogy így írt. A dunántúli jó magyarság volt dajkája, a nyelvnek gazdagságát és érintetlenségét onnét hozta, a honnan Jókai. S az is természetes, hogy a ki érzi és tudja, hogy nyelvvel szabadon rendelkezik, kevesebb gondot fordít grammatikájára, mint az, kinek folytonosan arra kell ügyelni, hogy a nyelv szellemét meg ne sértse. Gondos stíliszta nem egy átsimítani való helyet találhatna ugyan benne, de magyarosabban alig tudná gondolatait kifejezni.

E vonást más szempontból is tapasztalhatjuk művein: komponálását ha vizsgáljuk. A számító, minden hatást kimérő módszer nem volt inyére. Írói működésében nem is ezt tartotta föladatának, de kora sem követelt tőle ilyeneket és életmódja, eszthetikai öntudata sem igazította ilyen irányba. A kicsinyeskedő gondosság, a részletekre kiterjedő figyelem több időt kívánt volna, s több nyugalmat. Bár ideje talán meglehetett volna, nyugalma bajosan. Örö-

kösen új meg új tárgyakat forgatott elméjében s ritkán várhatta meg, hogy egyik vagy másik teljesen kiforrottan kerüljön kidolgozásra. Az alkotás mohósága s a szükség kényszerűsége hajtották s talán egy alaktalan sejtelem vagy egy magyarázhatatlan ösztön sugallotta neki a munka e mohóságát. Nyugtalan, izgó-mozgó ember volt, sem a pepecselés sem a nagy alkotás vágya nem tudta lekötöni. Vass Gereben mondása mindamellett sem talál teljesen hozzá.

Igaz, hogy megvolt benne minden hajlandóság arra, hogy aprópénzben költse tehetségét, de nem követte azt vakon. Neki is vannak nagyobb bankói s közöttük nem egy, a melyik elbeszélő prózánk fejlődésének mindenkor becses emléke s irodalmunknak ma is élvezetes darabja marad. Úgy vagyunk velők, mint a régi jó nótával, ha ritkán is, de megkivánjuk azokat. Munkásságának ezek valódi emlékei, ezekben rakta le lelkének szebb felét, tehetségének csillogó érczét. Ha sikerül utolsó éveinek terve, hogy *Bohó-cza*, e humorisztikus élczlap megindulhat, talán még aprópénzét is fölváltotta volna, s irodalmunk ma szegényebb lenne a *Kék macskához*, a *Menyasszony* című regényekkel. Ebben a tekintetben tehát örülnünk kell a sajtó akkori viszonyainak nehézkességén, a melyen e gondolata megrekedt. Mert épen e művei azok, melyekből fejlődését megítélhetjük s annak irányára következtetést vonhatunk.

Hogy valódi tehetség volt, azt nem kell ismételni. Nincs oly rövid mondása, oly kicsiny anekdotája, melyből eredeti szelleme ki ne villanna, de viszont nincs olyan munkája sem, mely őt teljesen befejezetten, művészi öntudatának s alkotó gondjának kritikát nem tűrő magaslatán mutatná. Az egyszerű anekdotától a nagy igényű elbeszélésig, a röptiben készült karrikatúrától a jellemfestésnek művészi kiviteléig nagy és hosszú útja van az írónak, s Beóthy ez útnak utolsó stánczióján dőlt ki. *Signora Grassani*, ez a történeti novella és *Ördög Róbert* között nagy távolság van; *Karolina* és a *Menyasszony* szerzője, mintha nem is azonos egy író volna; a *Kék macskához* csupán fölépítésének szeszélyességei szerint tartozik az ötvenes évek irodalmához. E határok között kétségtelen fejlődést, határozott emelkedést látunk, az alakulásnak ama folyamát, mikor a tehetség, mint a megolvadt ércz, egymás után túrja ki salakját és idegen elemeit, s azon a ponton, a hol a tiszta ércz kérgesedni kezd s maradandó alakját nyeri.

Fiatalkorának hányatásai alatt alig került olyan kedvező helyzetbe, hogy komolyabban gondolkodjék és határozottabban eszméljen íróságáról, az írói művészetnek magasabb jelleméről. Kezdő dolgozatainak nem remélt sikere s ennek révén gyorsan megszerzett írói neve hamarosan vitték s nem hagytak időt az elmélyedésre. Mikor Pestre került, csak bókot és elismerést talált, valódi kritikában sem nyilvánosan sem négy szem között nem igen volt része. Kortársait is megvesztegette bámulatos termékeny elméje és egyéni szeretetreméltósága, úgy hogy inkább olvasták és élvezték, mint bírálták és elemezték műveit. S meg kell vallani azt is, hogy

költői aprópénze sohasem lépett föl valamelyes igénynyel. Az író bonomiájának e serény eredményei követelés nélkül köszöntöttek be mindenüvé, sohasem hivaltogtak, ellenben mindenkor kedvezésben részesültek. Hatásuk önkénytelen volt s annál erősebb. Sem azok, sem szerzőjük nem akartak többnek láttatni, mint amik tényleg voltak. E kendőzetlenség, e természetesség mindenkit fölmenteni látszott a komoly tekintetű kritikus szerepétől, s így történt, hogy róla csak az általános tetszés hangján szóltak s nem is eszméltek arra, hogy őt bírálni is kellene.

Az első, komoly eszmélet saját lelkében fakadt; talán nem is öntudatosan, hanem a művészi ösztönnek spontán sugallatából. Rövid életű apróságait kezdte elhanyagolni s nagyobb, komolyabb darabok írásához fordult. Utolsó három esztendejében írta legbecsebb dolgozatait, tehát akkor, mikor már Pesten, az irodalmi életnek hatékonyabb levegőjét szivta s az izlésnek emelkedettebb, tisztultabb kultuszát látta. Magáról alkotott véleményeit mind mélyebben kellett tekinteni s erős ítélettel kellett dolgoznia, hogy írói törekvéseinek magasabb czélokat tűzhessen ki. Az élet persze nem ideális, kihasználja az embereket saját czéljai szerint, s Beöthynek is tapasztalnia kellett, hogy az irodalomban rá kettős szerep vár. Egyik a régi tevékenység: mulattatónak lenni, napról-napra adomázni, vigasztalni, nevetetni és humorizálni, másik az, a mit maga elé tűzött: maradandó, nagyobb jelentőségű művek alkotása gyanánt. Ez időtől kezdve gondosabbá válik; jobban megválogatja tárgyait s figyelmesebben dolgozik, szinte arra hajlik, hogy munkáit csiszolgatni kezdje. S a fordulat bekövetkezett. Olvasó közönsége és író barátai meglepetve látták, hogy mind komolyabb és komolyabb feladatokat old meg, mind nagyobb igényt támaszt, s hogy a hirlapi mulattatóból nem élcelődő, hanem humorista lett.

Humorista, a fogalomnak valódi jegyeivel, ama kevesek közül való, kik az emberiségnek öröme születtek. Ennél a tulajdonságánál fogva minden időben állandó nevet szerzett magának művei által. Előadásában van bizonyos ódontság, nyelvében bizonyos lazaság, meséinek szövésében gyakori kuszáltság és szakadozottság, társadalma és környezete rajzában könnyedebb vázlatosság, de műveiből mindenkor a harmonikus lélek derűje ragyog élénk, mely reált és ideált egygyéolvaszt, hogy költő maradhasson, s meg van benne az emberi morálnak egészséges fölfogása. Mennyire józan, valóban magyar elme a Beöthyé, misem mutatja inkább, mint morális épsége. Az ideges és túlzó romantika hatása ellenében teljesen meg tudta őrizni gondolkodásának és képzeletének érintetlenségét. S bár nem tudta megelőzni a romantikát, megvan az az érdeme, hogy mérsékelte annak szertelenségeit s lejjebb szállította túlzásait. Az új irány, a realizmus itt és ott föltűnik dolgozataiban, de még mindig bizonyos félenkségtől kísérve, inkább kísérletezés vagy tapogatózás, semmint határozott áttörés gyanánt. *A Goldbach et Cie.*-ban a kisvárosi élet s a pesti társadalom mulató

osztályának rajzában, a *Menyasszony*-nak nem egy részletében egészen a mai színvonalra emelkedik. Soha sem gyönyörködik az emberietlen, a tulzó, az idegekre ható elemekben. Nincs egyetlen alakja, a kiből meg nem tudnánk nyugodni, még az *Ördög Róbert* fantasztikus hőse iránt is kiengesztel, mikor jellemét megmagyarázza s tetteinek nemesebb rúgóját fölfedezi.

A francia regény cinizmusából és szertelenségeiből nem vett hatást. Abban az időben Hugo, Sue, Paul de Kock és Dumas uralkodtak s fordítások által nálunk is nagy hatást gyakoroltak az olvasókra; Hugó, a ki programjával forradalmat okozott a költészetben, Sue, ki a költészetet szívesen mellőzte, hogy eredetinek tűnjék föl, Kock, ki tollával nem a művészet, hanem mesterség hasznáért dolgozott s Dumas, ki bár érdekes, de mindvégig léha volt — nem tántoríthatták meg etikájának épségében. Jellemző vonása, hogy a költői s az erkölcsi igazság nála mindig együtt jár, az ártatlan szenvedésnek megadja méltó jutalmát, a bűnös szenvedélyre pedig vezeklést parancsol. Nála még nem ismeretes a szenvedélyek kizárólagossága, a vér theoriája. Ő az embert az anyag és szellem dualizmusában érti meg s mutatja be. Korondi Géza, a *Comédia és Tragédia* hőse, jellembeli gyöngeségének áldozata, s karakterének rajza, a legfigyelemreméltóbbak közé tartozik. Fokról-fokra veszti ellentálló erejét, még a szíren hálójában is fölfölszólat lelkiismerete, s amint mélyebben és mélyebben sülyed az immoralitás felé, ép oly mértékben érzi bűnét. Hőseit jellemőknek egy-egy etikai fogyatkozása ejti meg, a morális keshedtségnek semmi nyoma nincs bennök.

Az az író, ki az embert ennyire ismerte, s kiből a szív és észnek egyensúlya föl nem billent, kinek ép szeme és csipős nyelve volt, szinte arra látszik rendelve, hogy korának és társadalmának fonákságát tollára vegye. Hogy gúnyt üzzön divatjából, megélczeljen minden ferdeséget, letromfoljon minden korlátoltságot s szabadon bánjon el mindenkivel, de a nélkül, hogy unalmas és száraz ne legyen — az ilyen írónak humoristának kell lennie. Műveiben csakugyan érzéseinek teljességét, gondolkodásának egészséges harmóniáját mutatja, tehát azt az alapot, melyet mindig a humoristában találunk csak meg. Aki hidegen kineveti az embert, ép oly kevéssé humorista, mint az, a ki részvéttel szánja társainak balszerencsáját; amaz cinikus, emez szentimentális, amaz érzésében, emez gondolkodásában gyöngé. A humorista mindkettőben erős; magához öleli a szenvedőt, kikaczagja ha ostoba, vigasztalja, ha vétkes. Sírva nevet s könyezve mosolyog, mint mondják, az emberi társadalom tagjának érzi magát s magas nézőpontról beszél. Kisebb dologzataiban számos ilyen vonásra akadunk, s nagyobb műveinek majdnem mindenikében meglátjuk a humoristát. *Miss Fanny*, első novellája hősetől kezdve utolsó művéig, a *Menyasszony*-ig, mindenikből ez az okosan érző ember, a szív bölcsje beszél. A balsorsába vakon rohanó kis hivatalnok (*Ördög Róbert*),

a padlásszoba bárója, a tragikomikus Korondi, s a többi, mindezek mellettünk szólnak. *Goldbach et Cie* nem egy vonásában Dickensre emlékeztet, az árvák sorsa s annak rajza mélyen megindító, a *Menyasszony* meséjének alapjául szolgáló ötlet, hogy egy kolduló barátot s egy obsitos bakancsost szerepcserére kényszerít, csak humoristától fakadhat. E regénynek, bár romantikus fonású meséjét minden észrevétel nélkül nem fogadhatjuk el, négy pompásan megírt jelenete van. Igazi humorista műve, fájdalom, utolsó műve.

Rövid életének egész foglalatában a sorsnak keserű iróniája van. Megajándékozta az írói szellemnek szokatlan pazarságával, s e ritka adományt gyöngé szervezetre bizza; megója a könnyelmű fiatalságnak minden alacsony szenvedélyétől, s nem ad jutalmul csendes öregséget; gazdaggá teszi az érző szívnek kincseivel, s nem rendel mellé társat, a kire azt árasztassa, szeretetre méltóvá, nemzete vigasztalójává teszi, s gyászba borítja a megvigasztaltakat! Érezte sorsának iróniáját, de soha sem panaszkodott. Életének minden bánatát és örömét fölolvastotta abban a nemes imádatban, melylyel édes anyját körülvette. Annak képe lebegett előtte mindig — s még az utolsó pillanatban is; tőle vett búcsút utoljára s ajkán nevével sóhajtotta el utolsó lehelletét. Szép halál, s nem muló érdemek után, méltó jutalom.

Megfonthatjuk homlokára babérajainkat, de nem szabad megfeledkeznünk nagy szivéről, melyért annyit szenvedett. A komáromi házon emléke van immár, tegyük rá koszorunkat is. S ha ez lehervad, ha az emlék pusztulásnak indul, ha kortársai mind utolérték s műveivel a könyvek sorsára jutott is, ne essünk kétségbe emlékezetéért, mert az hiven fönmarad egy szálló igévé lett elismerésben: *vigasztalta nemzetét!*

ERDÉLYI PÁL.

